

**DE
META
MOR
FOOSE
VAN
DE
WERELD**

Ulrich
Beck

Klement

**DE
META
MOR
FOSE
VAN
DE
WERELD**

Ulrich
Beck

Klement

Oorspronkelijke uitgave: Ulrich Beck - *The Metamorphosis of the World*

Copyright © Ulrich Beck 2016

Verschenen bij Polity Press, Cambridge, 2016

Vertaald door Leon Otto de Vries

www.uitgeverijklement.nl

© 2018, Uitgeverij Klement, Utrecht

This edition is published by arrangement with Polity Press Ltd., Cambridge

Alle rechten voorbehouden.

Ontwerp omslag: © Hermann Michels en Regina Goellner, voor de Nederlandse uitgave aangepast door Prezns, Marco Bolsenbroek

Opmaak binnenwerk: Prezns, Marco Bolsenbroek

ISBN hardcover 978 90 8687 218 3

ISBN ebook 978 90 8687 219 0

NUR 756

Inhoud

Ten geleide	
De geschiedenis van een onvoltooid boek	7
Voorwoord	11
Deel I	
Inleiding, aanwijzingen, theorie	13
1. Waarom niet verandering, maar <i>metamorfose</i> van de wereld?	15
2. God worden	39
3. Hoe klimaatverandering de wereld zou kunnen redden	55
4. Theorie van de metamorfose	73
Deel II	
Thema's	109
5. Van klasse naar risicoklasse: maatschappelijke ongelijkheid in tijden van metamorfose	111
6. Andere machtsverhoudingen: de politiek van de onzichtbaarheid	135

7. Emancipatorisch catastrofisme: het algemeen welzijn bevorderende, ofwel de <i>common goods</i> , als neveneffect van de <i>bads</i>	159	
8. <i>Public bads</i> : de politiek van de zichtbaarheid	175	
9. Digitale risico's: het falen van functionerende instituties	193	
10. Het metamachtspel van de politiek: de metamorfose van de natie en de internationale betrekkingen	205	
11. Kosmopolitische risicogemeenschappen: van de Verenigde Naties naar de Verenigde Wereldsteden . .	223	
 Deel III		
Perspectief	249	
 12. Globale risicogeneraties: verenigd in de neergang		251
 Bibliografie		265
Namenregister		278

Voorwoord

De wereld is uit zijn voegen. Naar de mening van velen geldt dat in beide betekenissen van het woord: de wereld heeft zijn samenhang verloren en hij is de kluts kwijt. Wij dolen doelloos en verward rond, spreken ons uit tegen dit en voor dat. Maar een stelling waarover de meeste mensen, voorbij alle tegenstellingen en over alle continenten heen, het doorgaans wel roerend met elkaar eens zijn is: 'Ik begrijp de wereld niet meer.'

In dit boek probeer ik te begrijpen en te verklaren waarom wij de wereld niet meer begrijpen. Daartoe breng ik een onderscheid aan tussen verandering en metamorfose of, nauwkeuriger gezegd, tussen de verandering van de maatschappij en de metamorfose van de wereld. Maatschappelijke of sociale verandering is een sleutelbegrip in de sociologie. Iedereen weet wat het betekent. In dit begrip tekent zich een karakteristieke eigenschap van de moderniteit af, namelijk permanente verandering of transformatie, waarbij de fundamentele concepten en de zekerheden die eraan ten grondslag liggen, constant blijven. Metamorfose daarentegen destabiliseert deze zekerheden van de moderne maatschappij. Ze verlegt de focus naar het 'in de wereld zijn' en 'de wereld waarnemen', naar gebeurtenissen en processen die onbedoeld zijn en veelal onopgemerkt plaatsvinden, die echter voorbij de domeinen van politiek en democratie als neveneffecten van radicale technische en economische modernisering van grote invloed zijn. Ze brengen een fundamentele schok teweeg, een kentering die de an-

tropologische constanten van ons bestaan tot nu toe en van ons begrijpen van de wereld als zeepbellen doet uiteenspatten. In deze zin betekent metamorfose simpelweg dat wat gisteren ondenkbaar was, vandaag niet alleen mogelijk maar realiteit is.

In de afgelopen decennia werden we meermaals geconfronteerd met metamorfoses van deze omvang, door een reeks van (zogezegd) ‘krankzinnige gebeurtenissen’: van de val van de Berlijnse Muur via de terreuraanslagen van 11 september tot de catastrofale wereldwijde klimaatverandering, van de reactorramp in Fukushima via de financiële - en eurocrisis tot de door Edward Snowden aan het licht gebrachte bedreiging van onze vrijheid door totalitaire controle in het tijdperk van de digitale communicatie. Telkens weer zien we hetzelfde patroon: wat tevoren als volstrekt ondenkbaar terzijde werd geschoven, vindt nu plaats – als een gebeurtenis van globale dimensies, die dankzij de massamedia in zo ongeveer iedere huiskamer ter wereld waarneembaar is.

1.

Waarom niet verandering, maar *metamorfose* van de wereld?

Dit boek is een poging om mijzelf, en misschien ook anderen, uit een grote verlegenheid te helpen. Hoewel ik gedurende vele jaren sociologie heb gedoceerd en de verandering van moderne samenlevingen heb bestudeerd, had ik geen antwoord klaar op de eenvoudige maar essentiële vraag wat die globale, wereldomspannende gebeurtenissen die zich voor onze ogen op de tv ontvouwen, te betekenen hebben. Ik voelde me welhaast gedwongen de handdoek in de ring te gooien. Er was niets – geen concept, geen theorie – dat het tumult van deze wereld op begrip zou kunnen brengen, zoals de Duitse filosoof Hegel het verlangt.

Dit tumult laat zich niet conceptualiseren in termen van de in de sociale wetenschappen vigerende noties van ‘verandering’ – ‘evolutie’, ‘revolutie’ en ‘transformatie’. Want de wereld waarin wij leven, bevindt zich niet slechts in een staat van verandering, maar in een staat van metamorfose. Verandering impliceert dat sommige dingen veranderen, maar andere hetzelfde blijven – het kapitalisme verandert, maar sommige aspecten ervan blijven zoals ze altijd geweest zijn. Het woord ‘metamorfose’ impliceert een veel radicalere transformatie waarin de oude zekerheden van de moderne samenleving wegvallen en er iets volstrekt nieuws voor in de plaats komt. Om zo’n metamorfose van de wereld te kunnen

vatten, moet eerst worden onderzocht waarin dat nieuwe begin bestaat, moeten we ons focussen op datgene wat uit het oude tevoorschijn treedt en proberen om in het tumult van het heden de structuren en normen van de toekomst te ontwaren.

Neem de klimaatverandering: een groot deel van het debat daarover betreft de vraag of er eigenlijk wel van klimaatverandering sprake is, en zo ja, wat we dan kunnen doen om die te stoppen of in te dammen. Maar dit gefixeerd zijn op oplossingen maakt ons blind voor het feit dat klimaatverandering een agens van de metamorfose is. Deze heeft onze wijze van in-de-wereld-zijn reeds veranderd – de manier waarop we in de wereld leven, over de wereld nadenken en er invloed op proberen uit te oefenen door maatschappelijk en politiek handelen. De stijgende zeespiegel creëert nieuwe landschappen van ongelijkheid, tekent nieuwe wereldkaarten waarvan de belangrijkste elementen niet de traditionele natiestatelijke grenzen zijn, maar de hoogtes boven de zeespiegel. Hij creëert een totaal andere manier om de wereld, evenals onze overlevingskansen in deze wereld, te conceptualiseren.

De theorie van de metamorfose gaat verder dan die van de ‘wereldrisicomaatschappij’: ze gaat niet meer over de negatieve neveneffecten van de *goods* (welvaart, welzijn), maar over de positieve neveneffecten van de *bads* (risico’s). Deze brengen normatieve horizons van het ‘gemeenschappelijk goede’ voort en drijven ons voorbij de nationale kaders in de richting van een kosmopolitisch perspectief.

Maar het woord ‘metamorfose’ moet nog altijd met de grootst mogelijk behoedzaamheid worden gehanteerd en kan daarom wel een paar aanhalingstekens gebruiken. Het draagt nog alle kenmerken van een fremdkörper. Zeker, dit woord zal voorlopig nog wel met de status van gastarbeider genoeg moeten nemen en het blijft de vraag of het in onze manier van denken ooit gemeengoed zal worden. Hoe dit ook zij, in ieder geval stel ik met dit boek voor om het migratieconcept ‘metamorfose’ op te nemen in

het gemeenschappelijke sociale idioom van landen en talen. Het gaat hier eenvoudigweg om een poging een plausibel antwoord te geven op de dringende vraag: 'In wat voor wereld leven wij eigenlijk?' Mijn antwoord is: in de metamorfose van de wereld. Dit is evenwel een antwoord dat van de kant van de lezer de bereidheid vereist om de metamorfose van zijn eigen wereldbeeld te riskeren.

En natuurlijk staat er nog een ander ontzagwekkend woord in de titel van dit boek: het begrip 'wereld', dat nauw verband houdt met de term 'menschheid'. Wat wil dit zeggen?

Het gesprek over het falen van de wereld maakt dat dit begrip 'wereld' de nodige aandacht naar zich toetrekt. Alle instituties falen; niets of niemand blijkt in staat de globale klimaatrisico's op een voldoende beslissende manier tegemoet te treden. En het is precies dit hameren op het falen van de wereld dat de 'wereld' tot oriëntatiepunt voor een betere wereld maakt.

Zo zijn we met het begrip 'wereld' vertrouwd geraakt. Om de meest mondaine, alledaagse dingen te kunnen beschrijven is het onontbeerlijk geworden. Het heeft zijn koele afzondering, zijn kolossale grandeur verloren en is via de achterdeur onze alledaagse, meest persoonlijke taal binnengeslopen en heeft zich erin genesteld. Tegenwoordig hebben ananassen, evenzeer als het verplegend personeel in de ouderenzorg, een wereldachtergrond (en iedereen weet dat). Wie vraagt waar de ananassen vandaan komen, krijgt het welkome antwoord dat het 'ingevlogen ananassen' zijn. Zo zijn er ook 'ingevlogen moeders' die voor andermans kinderen hier en hun eigen kinderen daar tegelijk de zorg op zich willen (of moeten) nemen in overeenstemming met de regels van de 'langeafstandsliefde'. Al bij vluchtig nadenken wordt inzichtelijk dat de begrippen 'wereld' en 'eigen leven' voor elkaar geen vreemden meer zijn. Ze zijn van nu af aan en in alle eeuwigheid in 'wilde echt' met elkaar verbonden – in 'wilde echt' omdat er voor deze levenslange, wereldse verbintenis geen (door de wetenschappen of van staatswege afgegeven) officiële oorkonde bestaat.

3.

Hoe klimaatverandering de wereld zou kunnen redden

De meeste discussies over klimaatverandering verkeren tegenwoordig in een impasse. Ze zitten gevangen in het catastrofisme dat rond de horizon van het probleem draait: waar is klimaatverandering *slecht* voor, wat zijn de negatieve gevolgen ervan? Vanuit het perspectief van de metamorfose zouden we, aangezien de klimaatverandering de hele mensheid bedreigt, de vraag moeten omkeren en als volgt formuleren: waar is klimaatverandering *goed* voor (gesteld dat we die overleven)? Het momentum van de metamorfose bestaat opmerkelijk genoeg hierin dat, als je er maar vast genoeg van overtuigd bent dat klimaatverandering een fundamentele bedreiging vormt voor heel de mensheid en natuur, dit weleens een kosmopolitische ommekeer in onze huidige levenswijze zou kunnen bewerkstelligen en de wereld ten goede zou kunnen veranderen. Dat is wat ik onder *emancipatorisch catastrofisme* versta (zie hoofdstuk 7; zie ook Beck 2015).

Om misverstanden te voorkomen: ik wil hiermee niet zeggen dat we een planetaire ramp nodig hebben om als optimisten van het zuiverste water herboren te worden; ook wil ik niet het tegenbeeld schetsen en een hyperoptimisme bepleiten dat de technologische verlossing uit alle kwaden van onze eeuw van digitale innovaties verwacht (zoals sommigen doen). De kosmopolitische metamorfose van de klimaatverandering (of van globale risico's in het algemeen) draait om de coproductie van risicowaarnemingen en normatieve horizonten: de apocalyps kent geen restricties.

Voor ons die in een suïcidale (kapitalistische) moderniteit leven, gaat de black box van de fundamentele politieke vragen weer open: wie spreekt er voor ‘de wereld’? Wie vertegenwoordigt ‘de mensheid’? De staat misschien? De stad? Actoren van maatschappelijke organisaties? Experts? ‘Gaia’ (Latour 2011)? En wie spreekt er voor zijns gelijken?

Het wereldwijde risico van de klimaatverandering vormt zo een soort dwingend, collectief geweten – in de zin dat onze vroegere beslissingen en vergissingen mede verantwoordelijk zijn voor de situatie waarin we ons thans bevinden; en dat zelfs de hoogste graad van institutionele organisatie die wij kunnen bereiken, alleen maar een reïficatie, een verdinglijking is die te allen tijde kan worden herroepen, een voorlopige modus van handelen die we kunnen en moeten opgeven als we onszelf erdoor in gevaar brengen. De klimaatverandering belichaamt de fouten van een heel tijdperk van voortschrijdende industrialisering en met al het geweld van de vernietigende gevolgen die eruit kunnen voortvloeien, schreeuwen deze klimaatrisico’s erom erkend en gecorrigeerd te worden. Ze staan in zekere zin voor een terugkeer van het verdrongene, waarbij de zelfverzekerdheid van het natiestatelijk georganiseerde industriekapitalisme wordt ondermijnd doordat het met zijn eigen dwalingen wordt geconfronteerd, en wel in de vorm van een regelrechte bedreiging van zijn eigen bestaan.

3.1 Wat zijn de gevolgen van klimaatverandering?

Ten aanzien van de benadering van klimaatverandering op globaal (en lokaal) niveau hebben we te maken met twee fundamenteel verschillende vormen van ‘inkadering’ (*framing*). In de eerste draait het om de vraag: ‘Wat kunnen we doen tegen klimaatverandering?’ Dit is de vraag zoals die gesteld wordt door de hoofdstroom van wetenschappers, politici en milieuactivisten die, alle

Het metamachtsspel van de politiek: de metamorfose van de natie en de internationale betrekkingen

De these van dit boek is dat de metamorfose van de wereld aan het 'gebeuren' is. Maar wat wil 'gebeuren' hier precies zeggen? In dit hoofdstuk probeer ik op deze vraag antwoord te geven.

Metamorfose in sociologische zin is geen noodlottig proces, noch iets wat voortvloeit uit de wet der natuur, zoals in de biologie. Ze onderscheidt zich daarvan ten eerste door het feit dat we niet weten waar ze eindigt. Ten tweede berust ze op de 'politiek van de neveneffecten' in het kader van een machtsstrijd tussen degenen die de nationale orde en de politieke orthodoxie verdedigen en degenen die beide ter discussie stellen door de regels van de macht en de politiek te herformuleren. Deze controversie duid ik aan met een kosmopolitisch begrip van gemiddelde reikwijdte als het *metamachtsspel van de politiek*.

Metamachtsspel betekent hier: de oude, *regelnavlevende*, nationale politiek en de nieuwe, *regelveranderende*, kosmopolitische wereldpolitiek zijn volledig met elkaar verweven geraakt. Ze zijn

niet meer van elkaar te scheiden in termen van specifieke actoren, strategieën of allianties. Daarmee wordt duidelijk dat het politieke handelen en de politieke macht in de overgangszone tussen het einde van het natiestatelijke tijdperk en het begin van het kosmopolitische tijdperk twee volkomen verschillende en toch in elkaar vervlochten scripts volgen. Er staan om zo te zeggen twee verschillende acteurs op het wereldtoneel, die ieder vanuit hun eigen perspectief een verschillend stuk opvoeren, zodat er een hoogst paradoxale vervlechting ontstaat tussen het gevestigde en het alternatieve politieke drama, tussen dat wat de nationale orde van de wereldpolitiek verdedigt en dat wat de regels en rollen van het machtsspel op kosmopolitische wijze probeert te veranderen.

De analogie met het spel moet daarbij met de nodige voorzichtigheid worden gehanteerd. De handelingsruimtes zijn *niet* gestructureerd zoals in een spel waarin de spelers onder toezicht van een scheidsrechter strategieën toepassen om anderen in een wedstrijd te verslaan. Want de spelers spelen niet allemaal een en hetzelfde spel. Ze spelen verschillende spellen tegelijkertijd. De turbulenties die dat oplevert zijn in feite kenmerkend voor de kosmopolitiserende. Er bestaan voor de gekosmopolitiseerde handelingsruimtes geen regels van de kunst, geen beproefde strategieën en geen arbiters. Gegeven het feit dat er verschillende regels bestaan (zoals ook die van de bokssport en het rugby verschillend zijn) is het allesbehalve gemakkelijk om te bepalen wat hier de juiste manoeuvres zijn en om het eens te worden over wat in dezen als een 'overwinning' dan wel als een 'nederlaag' zou mogen gelden.

Het nieuwe metamachtsspel, dat een open einde heeft, kan niet meer alleen, of slechts in beperkte mate, volgens de regels van het oude natiestatelijke machtsspel worden gespeeld. Het oude spel, dat meerdere benamingen kent – 'natiestaat', 'Westfaalse orde van soevereine staten', 'nationaal kapitalisme' of zelfs 'nationale welvaartsstaat' –, komt ter discussie te staan omdat de metamorfose van de wereld nieuwe ruimtes en referentiekaders

voor het handelen heeft geïntroduceerd. De politiek is niet meer onderworpen aan dezelfde grenzen die haar voorheen gesteld waren, noch uitsluitend gebonden aan statelijke actoren en instituties. Nochtans is het mogelijk dat oude en nieuwe actoren zich in één individu verpersoonlijken, dat de subpolitieke, subrevolutoinaire rollen en middelen ervan op het speelveld zal moeten creëren en definiëren.

Tijdens de metamorfose van het ene tijdperk in het andere komt de politiek in een merkwaardig schemergebied terecht, de overgangssfeer van de 'dubbele contingentie' (Luhmann): niets ligt er nog vast, de oude institutionele fundamenteën en regelsystemen evenmin als de specifieke hoedanigheden en rollen van de acteurs. Dat alles valt als het ware uiteen en wordt in een controversie tussen de acteurs en organisaties die de nationale orde van de politiek verdedigen en die welke proberen deze te veranderen, opnieuw geformuleerd en uitonderhandeld. Belangrijk daarbij is dat het bij deze metamorfose van de machtspolitiek niet enkel meer gaat om veranderende percepties, maar om een reële vermenging van categorieën, scripts, spellen, spelers, rollen, doctrines en handelingsruimtes.

Dit 'onderhandelen omtrent de metamorfose' kan vanuit verschillende perspectieven worden bekeken: vanuit het perspectief van het zich globaliserende kapitaal en vanuit dat van de actoren van burgerbewegingen. Ik wil hier de verandering van horizon bekijken vanuit het perspectief van de nationale politiek, en wel aan de hand van twee voorbeelden: de metamorfose van de Europese Unie en China's betrokkenheid in de dynamiek van het globale klimaatrisico.

10.1 De metamorfose van de Europese politiek

Het metamachtsspel van de EU is een goed voorbeeld van wat ik hier wil verduidelijken. Europa is geen vaste gegevenheid, het is